

Pierre'o Bourdieu teorija ir sovietmečio lietuvių literatūros lauko tyrimai

Saulius Vasiliauskas

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Šiuolaikinės literatūros skyrius,
Antakalnio g. 6, 10308, Vilnius, lituanistasirgizzmogus@gmail.com

Anotacija. Straipsnyje svarstomos prancūzų sociologo Pierre'o Bourdieu meno sociologijos idėjos, parankios tyrinėti sovietmečio literatūros laukui. Glaustai pristatomi ir aptariami pagrindiniai literatūros lauko funkcionavimą apibrėžiantys konceptai ir jų vartoseną, formuluojami šios metodologijos probleminiai aspektai, trumpai apžvelgiama Bourdieu darbų kritinė recepcija užsienyje ir jų (pri)taikymas Lietuvoje.

Esminiai žodžiai: *Pierre Bourdieu, literatūros sociologija, sovietmečio literatūros laukas, simbolinis kapitalas.*

Įvadas

„Teorija neprivalo pateikti galutinių atsakymų, svarbiausia jų funkcija – kelti klausimus: kokios yra analizuojamojo pasaulio ribos, kaip tas pasaulis reiškiamas, kam, kokių mastu ir panašiai. Bourdieu įsitikinęs, kad nėra ir negali būti universalių apibrėžimų, santykių įvardijimų, metodologinių instrumentų. Teorinės sąvokos yra atviros – jų reikia bendrajam požiūriui, tačiau turinį sukuria tik konkretaus laikotarpio realijos“
(Jakonytė, 2005b, 68).

Prancūzų sociologas Pierre'as Bourdieu (1930–2002) vengė apibrėžti savo darbus kaip vientisą mokslinę teoriją ir siūlė juose išdėstytas idėjas laikyti mąstymo įrankiais,

prasmę įgyjančiais empirinių tyrimų metu. Jo refleksyvosios sociologijos¹ postulatai plačiai paplito ir yra naudojami kultūros, meno, švietimo, filosofijos, politikos, teisės, medijų, religijų, istorijos ir kitų sričių studijose, o pagrindinės sąvokos – *laukas* ir *simbolinis kapitalas* – tapo bemaž bendriniais (ne tik akademiniam diskurse vartojamais) žodžiais. Siekiant gilesnio Bourdieu darbų suvokimo, rengiamos išsamios studijos, kuriose nestinga ne tik konceptualių pasiūlymų, kaip naudotis mokslininko intelektualiniu palikimu, bet ir kritikos dėl metodologinio neišbaigtumo, painios ir nevienalytės pagrindinių konceptų vartosenos.

Bourdieu idėjų cirkuliaciją ir įtakingumą galima lakoniškai pristatyti iškalbingais pavyzdžiais: remiantis statistika, keturiuose pagrindiniuose JAV sociologijos moksliniuose leidiniuose nuo 1980 iki 2004 metų vyravo sąvoka *kapitalas* (ypač *kultūrinis kapitalas*), o 22 proc. straipsnių, publikuotų šiuose žurnaluose 2000–2004-aisiais, cituojami Bourdieu teiginiai (Lamont, 2012, 229); Didžiojoje Britanijoje 2012 m. buvo įkurta Britų sociologijos asociacijos Bourdieu studijų grupė (*British Sociological Association's (BSA) Bourdieu Study Group*), kurios nariai išsikėlė tikslą „kritiškai išplėsti ir apsvarstyti Bourdieu socialinės teorijos taikymo šiuolaikiniame moksle perspektyvas“ (Burke et al., 2016, 1)²; Rusijoje Bourdieu darbai iki Sovietų Sąjungos žlugimo buvo beveik neprieinami (pristatant prancūzų sociologinę mintį dažniausiai apsiribota lakoniškomis nuorodomis), pirmasis Bourdieu tekstų rinkinys rusų kalba pasirodė 1994-aisiais (*In Other Words* vertimas), pirmoji monografija – 2001-aisiais (*Le Sens pratique* vertimas)³, nors iki šiol į Bourdieu metodologiją, anot Alexanderio Bibkovo, Rusijoje dominuojančios institucinės struktūros žvelgia gana skeptiškai (Bibkov, 2009, 26); Bourdieu recepciją Japonijoje aptariantis Kie Sanada (2016) teigia, jog, nors pagrindiniai sociologo darbai išversti į japonų kalbą, japonų mokslininkų straipsniuose jo idėjos taikomos selektyviai, paverstos atskirais analitiniais įrankiais, stokojant refleksyvumo ir atidesnio kartinės sąvokos *habitus* vartojimo.

Bourdieu darbais dažnai remiasi ir Lietuvos mokslininkai – visų pirma dera paminėti Loretos Jakonytės monografiją *Rašytojo socialumas* (2005a), Žilvinės Gaižutytės-Filipavičienės monografiją *Pierre'as Bourdieu ir socialiniai meno žaidimai* (2006) ir Taisijos Laukkonèn monografiją *Dainiai be tautos: Lietuvos rusų rašytojų strategijos (po)sovietmečiu* (2013); išskirtini Jakonytės, Dalios Satkauskytės, Rimanto Kmitos, Aistės Kučinskienės, Viktorijos Šeinos, Marijaus Šidlausko, Virginijos Cibarauskės straipsniai; Bourdieu metodologija plačiai remiamasi menotyrininkų (pvz., Skaidros Trilupaitytės), politologų

¹ Sociologijos refleksyvumą Bourdieu suvokia kaip mokslininko ir jo objekto santykio *objektyvizaciją* – tyrėjas turi ne tik analizuoti savo objektą (stebimąjį), bet ir apsvarstyti savo kaip stebinčiojo poziciją bei jos aplinkybes, sąlygas, santykį su objektu, kad išvengtų deterministinio požiūrio ir nepagrįstų, vienašališkų, asmeninės situacijos lemtų vertinimų.

² Čia ir toliau – vertimai iš anglų kalbos – straipsnio autoriaus.

³ Bourdieu idėjų kelią į Rusijos mokslo lauką išsamiai apžvelgė Maskvos valstybinio universiteto sociologas Alexanderis Bibkovas (Bibkov, 2009, 1–34).

(pvz., Irminos Matonytės), sociologų (pvz., Arūno Poviliūno) ir kitų sričių mokslininkų tyrimuose; pasirodo Bourdieu tekstų vertimų⁴, sociologo idėjomis remiamasi monografijose, disertacijose⁵ ir studentų baigiamuosiuose darbuose. Vis dėlto susidaro įspūdis, kad kartais jų taikymas yra gana dekoratyvinio pobūdžio: prie pagrindinių Bourdieu konceptų tiesiog parenkami ir „prilipdomi“ pavyzdžiai, nereflektuojant pačių konceptų specifikos ir tinkamumo konkrečioms tyrimams.

Šiame straipsnyje siekiama apsvarstyti, kuo Bourdieu meno sociologija yra ir gali būti aktuali sovietmečio kultūros tyrimams⁶, konkrečiau susitelkiant ties literatūros lauko praktikomis. Pristatant pagrindines šios teorijos sąvokas klausiama, kaip jas taikyti specifinio lauko varianto analizei. Laikomasi prielaidos⁷, jog Bourdieu idėjas, kilusias ir pirmiausia prigijusias prancūzų kultūroje, būtina pritaikyti kitų šalių, regionų, kultūrų tyrimus.

Sovietmečio lietuvių literatūros laukas: Bourdieu teorijos (pri)taikymo problemos

Laukas⁸ – vienas pagrindinių ir bene populiariausias Bourdieu konceptas, apibrėžiantis socialinių ryšių tinklą, funkcionuojantį pagal savitą logiką ir taisykles. Lauke

⁴ Vilija Poviliūnienė iš anglų kalbos išvertė Bourdieu ir Loïc J. D. Wacquant'o veikalą *Įvadas į refleksyviąją sociologiją: nuostatos ir idėjos* (2003); minėtini ir trumpesni tekstai ar darbų ištraukos: Pierre Bourdieu, „O kas gi sukūrė „kūrėjus?“ (1999), Idem, „Kas gi sukūrė menininkus?“ (2000); Idem, „Apie meno sociologiją“ (2006); Idem, „Kultūrinės produkcijos laukas, arba atvirkščias ekonomikos pasaulis“ (2011).

⁵ Iš naujesnių tyrimų galima paminėti Virginijos Cibarauskės daktaro disertaciją „Literatūrinė biografija kaip kultūrinės atminties struktūra: N. Miliauskaitės ir S. Parulskio atvejai“ (VU, 2017), Gabrielės Gailiūtės-Bernotienės daktaro disertaciją „Skonio politika nepriklausomoje Lietuvoje: literatūros tekstų kritika ir leidyba“ (VU, 2016), Aistės Kučinskienės daktaro disertaciją „Juozo Tumo-Vaižganto epistolinis diskursas“ (LLTI, 2016).

⁶ Čia neturima tikslo išsamiau juos apžvelgti, bet galima būtų išskirti kolektyvinius veikalus, kuriuose bent dalis autorių, tyrinėjančių sovietmečio literatūros lauką, remiasi Bourdieu, pvz., kolektyvinę monografiją „Tarp estetikos ir politikos: lietuvių literatūra sovietmečiu“ (LLTI, 2015).

⁷ Tokia prielaida ne sykį minima mokslininkų darbuose, pvz., pasak Jakonytės, Bourdieu modelį tektų transformuoti, norint jį taikyti literatūros laukams, kuriuose nėra įprastų rinkos santykių (sovietinės kultūros atvejis, kur uždario, „masinio prestižo“ ir kiti elementai klostėsi pagal savitą logiką)“ (Jakonytė, 2005, 70); dėl Bourdieu pritaikomumo sovietmečio tyrimams diskutuota ir 2015 m. LLTI vykusioje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Literatūros laukas komunistinio režimo sąlygomis: struktūra, funkcijos, *illusio*“.

⁸ Pirmą kartą Bourdieu lauko terminą pavartojo straipsnyje „Intelektualų laukas ir kūrybinis projektas“ („Champ intellectuel et projet createur“, 1966), kuriame aptarė dviejų prancūzų mokslininkų – Rolando Barthes'o ir Raymondo Picard'o – skirtumus. Bourdieu užsiminė, kad, nepaisant skirtumų, kylančių iš jų mokslinės praktikos, abu akademikai turi panašius akademinis siekius, abu vienodai investavo į ginčų ir diskusijų vertę (Lane, 2000, 73).

veikia ir dėl pozicijų varžosi agentai (*agents*) – lauko dalyviai⁹ – individai, grupės ar institucijos. Naujas dalyvis į lauką ateina su savo *habitus*¹⁰ – individualia, įkūnyta (*embodied*) elgsenos, įpročių ir įgūdžių sistema (asimiliuotomis savybėmis / individualizuotu socialumu / žaidimo jausmu / veiksmų gramatika ir pan.), susiformavusia anksčiau ir padedančia orientuotis lauke, lemiančia sprendimų (racionalių ir nesąmonių) priėmimą¹¹. Kiekvienas lauko dalyvis disponuoja tam tikru – kultūriniu, socialiniu, ekonominiu, simboliniu¹² – kapitalu, o savo veiklą grindžia tikėjimu bendra veiklos („žaidimo“) prasme – *illusio*. Dalyvauti lauke – tai varžytis dėl galios, kuri tiesiogiai susijusi su užimama pozicija, pvz., galia spręsti, kas vadintina meno kūriniumi. Svarbu nepamiršti, kad laukas yra dinaminis konceptas: dalyvių užimamų pozicijų kaita sukelia pokyčius lauko struktūroje.

Bourdieu apibrėžė praktiką tokia schema:

[(*habitus*) (*kapitalas*)] + laukas = praktika

Todėl praktika – tai dalyvio socialinių dispozicijų (*habitus*) ir turimo kapitalo dinaminis santykis su dabartine lauko būkle. Kai rašytojas ryžtasi kurti, jis, pasak Bourdieu, save priešina su lauko siūlomomis galimybėmis. Norėdami suprasti rašytojų sprendimus, visų pirma turime suvokti to meto galimų pasirinkimų visumą (Bourdieu, 1993, 203). Vis dėlto lauko dalyviai „niekada nėra visiškai užtikrinti tuo, ką daro – veikla labiau kyla iš nuojautos, nei iš žinojimo (Bourdieu, 1990, 69).

Publikuodamas kūrinį rašytojas visada rizikuoja būti nepastebėtas, išstumtas, „nelaimėti žaidimo“. Bourdieu žodžiais tariant, jei literatūros lauko dalyvis laikosi atsiskyrelio (bohemičio, tylaus maištininko ar pan.) pozicijos ir vengia dalyvauti lauke, jis vis tiek suinteresuotas lauko laimėjimais (*nesuinteresuoto suinteresuotumo* principas). Tokių laimėjimų vertę reguliuoja du konfrontuojantys hierarchizavimo principai: *primestinis* (palankus ekonomiškai ir politiškai lauke dominuojantiems) ir *autonominis* (būdingas

⁹ Taisija Laukkonėn, išsamiau apsvarsčiusi *agents* vertimų variantus (*veikėjas / agentas / aktorius*), siūlo vartoti terminą *dalyviai* (Laukkonėn, 2013, 23).

¹⁰ Mokslinėse publikacijose pasitaiko ir sulietuvinų formos *habitus* vartojimo atvejų, tiesa, tokios sąvokos reikšmė nebūtinai siejama su Bourdieu (ar kitu teoretiku), pvz., studijoje *Gimę socializme: pirmoji sovietmečio karta* (VU, 2016) Irena Šutinienė *habitusą* vartoja kaip sąvoką, apimančią tam tikro laikotarpio (ne individui, grupei ar klasei) būdingus bruožus: „Kitaip negu Onos atveju, čia ilgimasi ne „gerai gyvento“ asmeninio gyvenimo (jis prisimenamas prieštarinai), o pažįstamo ir teikusio saugumą to laiko *habituso*“ (Šutinienė, 2016, 76).

¹¹ *Habitus* yra dvilypė sąvoka, viena vertus, ją formuoja laukas, kita vertus, – ji pati dalyvauja kuriant lauko struktūrą. Taip pat Bourdieu išskiria ir vienai kuriai nors socialinei klasei (pvz., intelektualams, akademikams) būdingą *habitus*, padedantį nustatyti, ką šios klasės narys gali veikti konkrečiu laiku ir konkrečiomis aplinkybėmis. Apskritai *habitus* yra viena svarbiausių ir sudėtingiausių (daugiausia diskusijų keliančių) Bourdieu sąvokų. Apie termino *habitus* etimologiją plačiau rašė sociologas Omaras Lizardo'as (Lizardo, 2004, 376–401).

¹² Meno laukas, pasak Bourdieu, suvoktinas kaip apverstas ekonomikos laukas (komercinė sėkmė jame gali diskredituoti). Todėl daugiausia reikšmės jame teikiama simboliniam kapitalui – prestižui, dalyvio reputacijai, statusui tarp kitų dalyvių.

mažesnę specifinį kapitalą turintiesiems, pvz., lauko naujokams), o galios santykiai „šioje kovoje priklauso nuo bendro lauko turimo autonomiškumo, t. y. kiek jis geba primesti savo normas ir sankcijas visai gamintojų bendruomenei“ (Bourdieu, 2011, 286).

Jei literatūros laukas vadinamas socialiniu universumu, turinčiu dalinę autonomiją ir įstatymus, kurie funkcionuoja atskirai nuo politikos ir ekonomikos laukų (Bourdieu, 1993, 162), tai sovietmečio literatūros lauką galėtume laikyti specifiniu ir heteronominiu lauko variantu, kuriame kūrybos legitimavimo galią¹³ turi dominuojantieji politiniame lauke¹⁴, o lauko autonomija yra ribojama cenzūros. Taip organizuoto literatūros lauko dalyviai, siekiantys aukštesnių pozicijų, vienu metu turėjo veikti pagal dvejopas taisykles, t. y. žaisti *dvigubą žaidimą*: viena vertus, siekdami simbolinio kapitalo rašytojų bendruomenėje, paisyti autonomiškos literatūros taisyklių¹⁵, kita vertus, norėdami dalyvauti „oficialiame žaidime“, privalėjo laikytis galiojančių politiškai angažuotos literatūros reikalavimų. Kitaip tariant, sovietmečio literatūros lauko dalyvis turėjo ieškoti strategijų¹⁶, leidžiančių funkcionuoti šiame lauke, tačiau, jei pasirinkta strategija¹⁷ bent iš dalies oponuodavo politinėms žaidimo taisyklėms (pvz., rašoma ezopo kalba, polemizuojama su valdančiųjų sprendimais), jis rizikuodavo būti eliminuotas iš lauko (pvz., Icchoko Mero atvejis). Tokia rizika vargu ar galėjo būti iki galo pamatuota, kadangi sėkmę lauke lėmė daugybė, kartais ir atsitiktinių (turint galvoje politikos lauko kompleksiskumą ir galimas jo funkcionavimo spragas, pvz., cenzorių neapdairumą), aspektų.

¹³ Kaip pastebi Vilius Ivanauskas, remdamasis Micheliu Foucault, galia sovietmečiu buvo išskaidyta: „veikė ir per institucijas, ir per neformalią aplinką, nusistovėjusias normas, autoritetus, skirtingą rašytojų kartų svorį“ (Ivanauskas, 2015, 83).

¹⁴ Remdamasi Pascale'iu Casanova, Taisija Laukkonėn siūlo į nacionalinio literatūros lauko struktūrą žiūrėti kaip į turinčią tris poliūs (polaukius) – autonominį, heteronominį-ekonominį ir heteronominį-politinį hierarchizavimo principus. Šis „kuria nacionalinės / valstybinės literatūros polių, kurio galia buvo itin jaučiama, pavyzdžiui, sovietmečiu“ (Laukkonėn, 2013, 29).

¹⁵ Pirmiausia turimas galvoje vienas iš trijų Bourdieu siūlomų konkuruojančių meno teisėtumo principų – „pripažinimas, kurį suteikia kūrėjai, kuriantys kitiems kūrėjams, savo varžovams, t. y. autonominis „menas menui“ pasaulis, meną skiriantis menininkams“ (Bourdieu, 2011, 298).

¹⁶ *Strategija* taip pat yra viena iš svarbių Bourdieu vartojamų sąvokų, reiškianti savitai orientuotą praktiką. Strategija yra *habitus* produktas, ji, pasak Bourdieu, grindžiama ne išankstiniu apskaičiavimu, bet veikiau nesąmoningų dispozicijų, nukreiptų į praktiką, rezultatais. Sovietmečio literatūros lauke *strategijos* konceptas galėtų nurodyti ir į rašytojo (ne)apsisprendimą rinktis lojalesnę ar autonomiškesnę (atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes) laikyseną. Taip pat, pasak Jakonytės, Bourdieu strategijos konceptas „padėtų pamatyti ir paaiškinti intriguojančius prieštaravimus tarp vienokio rašytojo įvaizdžio viešose kalbose ar oficialiuose raštuose institucijoms ir visai kitokio – literatūrinuose tekstuose, skaitymo „madas“ ir literatūrinio skonio formavimo(si) kelius“ (Jakonytė, 2005b, 72).

¹⁷ Sonata Šulcė naudoja Bourdieu lauko modelį ankstyvojo sovietmečio analizei ir kaip specifinę joje išskiria „laukimo“ strategiją, „kuri buvo paremta įsitikinimu, kad geriausiaėjimas atlikti tik tada, kai dalyviui yra aiški situacija ir neabejojama dėl būsimosėjimo sėkmės. Tokia strategija naudota įvairiais atvejais, tačiau pirmiausia ji taikyta galvojant apie naujų kūrinių rašymą ir jų publikavimą. Laukimo strategijai būdinga logika, kad kūrinius reikia pateikti tada, kai idėjiniai ir meniniai reikalavimai literatūriniais darbams yra aiškūs“ (Šulcė, 2015, 43).

Galima skirti du sovietmečiu tarpusavyje konfrontavusius simbolinio kapitalo tipus: oficialųjį-išorinį, įgyjamą dalyvaujant viešose lauko praktikose (sąjungų posėdžiai, suvažiavimai, valstybinės premijos ir pan.), ir mažiau oficialų – kaupiamą tų lauko dalyvių, kurie siekė didesnės lauko autonomijos. Pirmasis daugiau galiojo nomenklatūrininkams ir platesniam skaitytojų ratui: nors „buvo sukuriamas propagandos ir ideologinių-institucinių manipuliacijų keliu, vis dėlto funkcionavo visuomenėje ne kaip politinis, o kaip literatūrinis kapitalas“ (Oral, 2015, 46). Antrasis sietinas su tarpasmeniniais kūrėjų ryšiais ir atspindi vidinę, nuo politikos labiau atsietą, lauko hierarchiją.

Su tokia kapitalo tipų skirtimi iš dalies siejasi ir lauko produkcijos struktūra: Bourdieu skiria siauros ir plačios skalės produkcijos polaukius, kur pirmojo polaukio viduje dar egzistuoja opozicijos tarp „iššventinto avangardo ir avangardo, tarp pripažintų figūrų ir naujokų, t. y. *menininkų kartų* [...], tarp „naujoviškų“ ir „pasenusių“; trumpai tariant, – tarp kultūrinės ortodoksijos irerezijos“ (Bourdieu, 2011, 301). Tiesa, identifikuoti šią skirtį sovietmečio literatūros lauke sudėtinga. Pasak Rimanto Kmitos, sovietmečiu „Lietuvoje beveik nebuvo savilaidos, pagrindžio literatūros, visi autoriai leido knygas oficialiose leidyklose, tad turėjo susitaikyti su cenzūra ir savicenzūra, daugiau ar mažiau priimti valdžios diktuojamas taisykles“ (Kmita, 2009, 35). Vis dėlto egzistavusi mažo tiražo savilaidinė literatūra, nelegalūs knygų mašinraščiai, nelegali pagrindinė leidyba galėtų būti laikoma siauros skalės produkcija, liudijančia lauko autonomijos didėjimo poreikį.

Ankstyvojo sovietmečio literatūros laukas¹⁸, ypač pirmasis pokario dešimtmetis, neretai tyrinėtojų apeinamas¹⁹. Tuo metu rašytojai buvo rengiami kaip *ideologinio fronto darbuotojai*, aktyviai diegta socrealizmo stilistika, o griežtai reguliuota kūrybinė praktika funkcionavo kaip ideologijos perteikimo visuomenei priemonė. Literatūros lauko autonomija tuo metu, kaip pastebi Elena Baliutyte, „galima sakyti, artima nuliui. Tai

¹⁸ Anot Aistės Kučinskienės, „ankstyvojoje iš dalies autonomiško literatūros lauko stadijoje daug reikšmės turi pavieniai subjektai-agentai: jie lauke sukuria padėtis, kurios dažnai būna nulemtos ne objektyvių, o subjektyvių veiksnių, be to, konkrečios pozicijos siejamos su konkrečiais individais. Tačiau legitimavus iš dalies autonomišką literatūros lauką, jis ima „abstraktėti“, virsti struktūra, ir paviniams agentams nebe taip lengva identifikuotis su savo sukurtais pozicijomis, nes lauko struktūroje jau egzistuoja suformuoti santykių modeliai; vadinasi, iš personalinio lygmens pereinama į struktūrinį (abstraktesnįjį)“ (Kučinskienė, 2016, 50). Atskira pastanga būtų fiksuoti lauko transformaciją, perėjimą nuo tarpukario literatūros lauko pabaigos, bandymas pažvelgti, kas ir kiek (kovų pobūdis, taisyklės, strategijos, principai) bent iš dalies išliko, buvo perkelta.

¹⁹ Žymus sovietologas Jevgeny'us Dobrenko vis dėlto siūlo tyrinėti šio laikotarpio estetiką: „O man stalinizmas įdomus kaip estetiškas projektas [...] Stalinizmas turėjo savo estetiką – galbūt primityvią, kičinę, tačiau ją reikia atpažinti, fiksuoti, jos vengti ir nekartoti“ (Dobrenko, 2013, 169).

laikotarpis, kuris atitinka visas totalitarizmo apibrėžtis“ (Baliutyte, 2015, 262). Todėl, remiantis Bourdieu ir Wacqantu, stalininmetį geriausiai apibūdina *aparato*²⁰ sąvoka:

Tačiau tam tikromis istorinėmis aplinkybėmis [...] laukas gali imti funkcionuoti kaip aparatas. Kai viešpataujantieji įstengia ir geba numalšinti ir užgniaužti tų, kuriems viešpatauja, pasipriešinimą ir reakcijas, tuomet judama tik iš viršaus į apačią, ir galiausiai dėl dominavimo kova ir dialektika lauke išnyksta. Istorijos esama tik tuomet, kai žmonės maištauja, priešinasi, veikia. Totalitarinės institucijos [...] arba diktatoriškos valstybės yra pastanga institucionalizuoti istorijos pabaigą. Taigi aparatai yra ribinis atvejis, laikytinas patologine lauko būkle. (Bourdieu, Wacquant, 2003, 137)

Nepaisant to, sovietmečio literatūros laukas, kurio autonomija, anot Dalios Satkauskytės, „yra ribota kur kas labiau, nei siūlo Bourdieu aprašytas modelis, vis dėlto yra galimybių erdvė. Jau vien todėl, kad minėtos erdvės akivaizdoje galimos bent dvi alternatyvos (likti oficialiame literatūros lauke tikint ardomąja Ezopo kalbos galia, nacionalinės kultūros puoselėjimo nelaisvės sąlygomis prasme, arba iš jo pasitraukti (emigruoti, pereiti į neoficialią spaudą), manant, kad cenzūra, primetanti rašytojui savo žaidimo taisykles, laimi“ (Satkauskytė, 2016, 27). Po Stalino mirties, arba maždaug nuo šeštojo dešimtmečio pabaigos²¹, šiame lauke fiksuojamas literatūros lauko autonomijos stiprėjimas, kurio piku gali būti laikomi 1972 metai, pasak Kmitos, lietuvių poezijos raidai svarbūs kaip „modernėjimo tendencijų aukščiausias taškas ir kartu jau neišvengiama fabriko tvarkos kontreakcija“ (Kmita, 2009, 63). Tai liudija tuo metu pasirodę reikšmingi Tomo Venclovos, Sigito Gedos, Juditos Vaičiūnaitės, Jono Juškaičio ir kitų poetų kūrybos rinkiniai. Vėlyvasis sovietmetis, nors politinė galia ir toliau atlieka lauko kontrolierės funkciją, leidžia lauko dalyviams jaustis sąlygiškai laisviau ir, pasak Viliaus Ivanausko, lygintinas su „savotišku intoksikacijos poveikiu, kai organizmas yra vis dar paveiktas, tačiau pats nuodų šaltinis, kad ir nepasibaigęs, yra gerokai išsikvėpęs“ (Ivanauskas, 2011, 97).

Bourdieu siūlo literatūros lauką suvokti kaip kovos dėl dominavimo areną (normaliomis lauko sąlygomis niekas neateina į lauką tam, kad pralaimėtų²²), tačiau tokia

²⁰ Pravartu prisiminti ir Rimanto Kmitos monografijoje *Ištrūkimas iš fabriko* vartotą, iš Vytauto Kavolio perimtą, *fabriko tvarkos* metaforą, kuria „galima nusakyti totalitariniams režimams būdingą kultūros organizavimo būdą. [...] Kultūroje fabriko tvarka numato vieną tikslą, turi aiškų ir racionalų jo siekimo planą“ (Kmita, 2009, 40). Galima pridurti, kad Kmitos monografija lietuvių literatūrologijoje yra viena pirmųjų, kurioje remtasi Bourdieu meno lauko samprata ir bandyta fiksuoti, kaip kinta sovietmečio lietuvių literatūros lauko autonomija.

²¹ Giedrius Viliūnas laikotarpiui nuo 1940 iki 1960 metų įvardyti taiko *pertrūkio*, o nuo 1960 iki 1968 m. – *stabilizacijos* terminus (Viliūnas, 2000, 104).

²² Paprastai tariant, net ir nesiangaužodamas siekti centrinių pozicijų (Bourdieu „nesuinteresuoto suinteresuotumo“ principas), lauko dalyvis jau pačiu dalyvavimu steigia savą literatūros sampratą (nerašoma tik sau).

samprata suponuoją klausimą, ar tikrai visi lauko dalyviai siekia centro pozicijos? Ir kaip ši problema interpretuotina sovietmečio literatūros lauko sąlygomis? Ar ne pernelyg Bourdieu akcentuoja rašytojo kaip ambicingo kovotojo dėl šlovės, galios, kapitalo įvaizdį²³? Kaip tuomet kalbėti apie nuosaikešnes laikysenas, rašytojus, kurie ilgai dėsė dalyvauti sovietmečio lietuvių literatūros lauke kaip, pvz., Henrikas Algis Čigriejus (debiutavo tik 1971 m., būdamas 38-erių), Aldona Elena Puišytė (debiutuoja 1970 m., būdama 40-ies), arba visai nedebiotavo kaip, pvz., Antanas Kalanavičius²⁴? Kurioje Bourdieu lauko schemas vietoje „įkurdinti“ tokius autorius, kaip, pvz., Vytautas Martinėnas ar Domas Tertelis, kurie „laikėsi atokiai ir eiles skaitė tik siauruose bičiulių rateliuose“ (Kmita, 2015, 199)? Ar nestinga tokių tyrimų Lietuvos literatūrologijoje, kaip Kmitos minėtoji Ines Gneipel knyga *Cenzūruotos, nutylėtos, užmirštos: rašytojos Rytų Vokietijoje 1945–1989*, kurioje pristatyta dvylika beveik ar visai iki tol nežinotų moterų rašytojų (Kmita, 2011, 53)? Šio klausimo kontekste prisimintina sociokritiko Dominique'o Maingueneau ištarmė: „literatūros istorija yra linkusi minėti tik sėkme vainikuotas naujoves ir nutylėti begales nesėkmių ar, paprasčiau tariant, daugybę gerbtinų rašytojų, vaikštančių jau pramintais takais“ (Maingueneau, 1998, 57).

Bourdieu teiginius aklaikant sovietmečiui, o ir bet kuriam kitam laikotarpiui, kyla jų suprimityvinimo ir iškraipymo pavojus, pvz., mintis, jog „kuo menkesniu specifiniu kapitalu yra apdovanoti intelektualai, tuo labiau jie pasiduoda galingųjų vilionėms“ (Bourdieu, 2011, 287), galėtų suponuoti, esą aukščiausias institucines pozicijas sovietmečiu užėmę rašytojai turėjo menkesnį talentą kurti, nei tie, kurie jų nesiekė. Tokia provokatyvi prielaida vis dėlto galėtų būti iš dalies argumentuojama: labiausiai lietuvių literatūros tradiciją keitę, jos raišką modernizavę autoriai, pvz., Sigitas Geda, Marcelijus Martinaitis, Vytautas P. Bložė, Juozas Aputis, Icchokas Meras ir kt., sovietmečiu neužėmė svarbiausių politinį kapitalą ir galią teikiančių postų.

Problemiškas atrodytų ir sovietmečio lietuvių literatūros lauko institucijų tinklas, pvz., aktyvus jaunųjų rašytojų ugdymas ir jį prižiūrėjusių literatūros konsultantų bei

²³ Bourdieu siūlomas modelis, pasak Jenkinso, „yra vienas iš tų, kuriame galia ir autoritetas krypsta iš viršaus į apačią. Nepaisant jo akivaizdaus pripažinimo ir entuziazmo kalbant apie rezistenciją (pasiaprašimą, atsparumą), sunku rasti pavyzdžių jo darbuose, kuriuose ji būtų reikšmingai, atskirai aptariama“ (Jenkins 2006, 57).

²⁴ Rimantas Kmita klausia, kodėl „toks savitas poetas taip ir neišleido knygos? Vieni mano, kad tam įtakos turėjo draugams padovanoti ir pagrindiniame laikraštyje *Alma mater* be autoriaus žinios išspausdinti eilėraščiai, užtraukę nemalonę, kiti tvirtina jį liudijus, esą buvo parašęs kūrinį, skirtą pokario partizanams. [...] O gal tiesiog buvo per toli nuo pažįstamų redaktorių, įtakingų bičiulių“ (Kmita, 2018).

jaunųjų rašytojų sekcijos²⁵ vadovų vaidmuo bei jo reikšmė lauko raidai²⁶. Antai Richardas Jenkinsas vienu iš neišbaigtų Bourdieu sociologijos bruožų laiko per menką dėmesį institucijoms. Pasak jo, „atrodo, kad jos egzistuoja savaime, funkcionuoja lygiai taip pat, kaip individualūs dalyviai“ (Jenkins, 2006, 56) (terminu *agents* Bourdieu apibrėžia ir individus, ir institucijas). Bourdieu socialinėje teorijoje „tarp micro (dalyvių praktikos) ir macro (lauko) plotmių yra skylė, kurią tik iš dalies užpildo sąvoka „habitus“. Šiam plyšiui užpildyti reikalingas teorinis modelis, skirtas institucijoms“ (Jenkins, 2006, 56). Šią spragą straipsnyje „The Endless Fields of Pierre Bourdieu“ užkamšyti bando sociologas Rogeris Friedlandas. Prisdėdamas prie kritikos Bourdieu modeliui, pernelyg akcentuojančiam dominavimo logiką ir susitelkiančiam pirmiausia į lauko dalyvių ir jų grupių (bet ne institucijų ar organizacijų) siekius, Friedlandas siūlo institucinės logikos (*institutional logics*) koncepciją ir teigia, kad „institucinės praktikos vienu ir tuo pačiu metu reiškiasi kaip tų praktikų subjektyvizacijos, dėl kurios yra valdomi praktikuojantieji, ir objektyvizacijos, kuri šias praktikas ir jais besinaudojančius paverčia priklausomais nuo simbolinės ir performatyvos objektų gamybos“ (Friedland, 2009, 906). Galbūt ši koncepcija galėtų papildyti Bourdieu modelį tiriant Rašytojų sąjungos ir jos dalių (pvz., jaunųjų rašytojų sekcijos) vietą ir reikšmę sovietmečio lietuvių literatūros lauke.

Vietoj išvadų: klausimai būsimiems tyrimams

Remiantis Bourdieu samprata, sovietmečio literatūros lauką galime suvokti kaip savitą ir heteronominį modelį, kuriame kūrybos legitimavimo galia priklausė politiniams subjektams, o lauko autonomijos laipsnį saistė cenzūra. Tokio lauko dalyviai, siekę užimti centrinę poziciją, turėjo laikytis dvejopų taisyklių ir balansuoti tarp politinių ir estetinių literatūros kriterijų. Šiuo požiūriu išskirtinas ankstyvasis, maždaug iki 1960-ųjų sovietmečio laikotarpis, kai lauko autonomija buvo maksimaliai suvaržyta. Tokių sąlygų ribojamas laukas vadintinas *aparatu* (dominuoja vienkrypčiai procesai, stinga dialektikos) – ir yra ribinis, patologinis atvejis, nes literatūros raidos galimybės minimalios. Vis dėlto ir tuo metu, ir vėliau, laukui laisvėjant, kiekvienas dalyvis turėjo rinktis strategiją, leidžiančią sėkmingiau ar mažiau sėkmingiau judėti lauko centro (net jei, kiek spekuliuodami Bourdieu teorine žiūra, teigtume buvus du

²⁵ Narystė jaunųjų rašytojų sekcijoje buvo įprasta ir bemaž būtina dalyvavimo sovietmečio literatūros lauke sąlyga (dalyviai nesureikšmina ar net neatsimena buvę sekcijos nariais). Dalyvauti joje reiškė kaupti simbolinį (bent oficialiai), taip pat ir kultūrinį (turint galvoje, jog sekcijos veikloje būta ir konstruktyvesnių diskusijų, ne tik politizuoto konsultantų darbo su tekstais) kapitalą. Vis dėlto nėra specialiai tyrinėta, kokią vietą sekcija (sekcijos – Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) užėmė skirtingais sovietmečio laikotarpiais.

²⁶ Apie jaunųjų rašytojų ugdymą sovietmečiu žr.: Loreta Jakonytė „Socrealistų kalvė: jaunųjų rašytojų mokymai ankstyvuojau sovietmečiu“ (Jakonytė, 2015, 113–132).

nuolat sąveikavusius ir iš dalies persiklojusius centrus – oficialųjį-politinį ir neoficialųjį) link. Taip svarstant kyla klausimai, tikimasi, aktualūs būsimiems tyrimams: kokios strategijos ir potencialios pozicijos buvo įmanomos (legitimios) skirtingais sovietmečio laikotarpiais?; kokios dominavo?; kokį poveikį kūrybiniam jaunųjų rašytojų formavimuisi ir lauko raidai darė institucinių darinių (jaunųjų rašytojų sekcija, VU, VPU, KPU ir kt. literatū būreliai) veikla?; kaip ši potencialų poveikį teorizuoti?; kokį poveikį lauko struktūrai darė neoficialūs susibūrimai, draugų rateliai, grupės²⁷?; kiek žymūs literatūros kūriniai atspindėjo jų autorių *habitus* ir buvo paveikti užimamos pozicijos lauke (pvz., ar cenzūros nepraėjęs Juozo Apučio apysakos „Skrudzėlynas Prūsijoje“ protagonistą Jorį Globį galėtume interpretuoti kaip paties autoriaus laikysenos ir elgsenos literatūros lauke simbolinį įkūnijimą?); ką nauja mums parodytų sovietmečio lietuvių literatūros istorija, jei ją perrašytume (naujai parašytume) remdamiesi Bourdieu meno lauko samprata; galų gale, kaip šios hipotetinės istorijos perskaitymas galėtų padėti permąstyti šiuolaikinės lietuvių literatūros ir jos veikėjų²⁸ situaciją (-as) ir jų kilmę?

Tokio pobūdžio klausimai dar kartą parodo, kad refleksyvioji, objektyvistinė ir subjektyvistinė perspektyvas derinanti, į praktiką ir dalyvių polinkius orientuota Bourdieu teorija gali suteikti (ir jau, sprendžiant iš populiarumo tarp literatūros tyrinėtojų, suteikė) naujų gairių sovietmečio literatūros lauko struktūros ir istorijos tyrimams.

Literatūra

- Baliutytė, E. (2015). Eduardo Mieželaičio kūrybos lūžiai, arba kaip *kontekstas* sovietmečiu naikino ir kūrė *tekstą*. In D. Satkauskytė (sud.). *Tarp estetikos ir politikos* (p. 259–286). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Bibkov, A. (2009). A Strange Defeat: The Reception of Pierre Bourdieu's Works in Russia. *Sociologica*, 2–3, 1–34.
- Bourdieu, P. (2011). Kultūrinės produkcijos laukas, arba atvirksčias ekonomikos pasaulis (vertė Jakonytė L.). In Jurgutienė A. (sud.). *XX amžiaus literatūros teorijos* [I dalis] (p. 273–328). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Bourdieu, P., Wacquant, L. J. D. (2003). *Įvadas į refleksyviąją sociologiją* (vertė V. Poviliūnienė). Vilnius: Baltos lankos.

²⁷ Tokius sambūrius straipsnyje „Menininkų rateliai ir kitoniška laikysena: nuo Chruščiovo laikų iki Sąjūdžio“ apžvelgė Vilius Ivanauskas, priėjęs prie išvados, jog „menininkų ratelių reiškiamas alternatyvumas tapo aktualus ne vien anapus struktūrų esančiose neformaliose erdvėse, jis *de facto* keitė ir pačius oficialius kultūrinius procesus, sukūrė nevienalytį oficialių kultūrininkų sluoksnį“ (Ivanauskas, 2011, 131).

²⁸ Darytina prielaida, jog vienas iš naujų ir reikšmingų simbolinio kapitalo kaupimo (ir praradimo) būdų yra dalyvių veikimas virtualiuosiuose socialiniuose tinkluose (*facebook*, *instagram* ir kt.).

- Bourdieu, P. (2006). Apie meno sociologiją (vertė Ž. Gaižutytė). In A. Andrijauskas (sud.). *Eстетikos ir meno filosofijos teritorijų kaita* (p. 544–554). Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Bourdieu, P. (2000). Kas gi sukūrė menininkus? (vertė O. Žukauskienė). *Metai*, 7, 123–129.
- Bourdieu, P. (1999). O kas gi sukūrė ‚kūrėjus‘? (vertė K. Jakaitė). *Šiaurės Atėnai*, 30 (471), 10.
- Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production*. Cambridge: Polity press.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity press.
- Burke, C., Thatcher, J., Ingram, N., Abrahams, J. (2016). The Development of Bourdieu's Intellectual Heritage in UK Sociology [introduction]. In C. Burke et al. (Eds.). *Bourdieu: The Next Generation: The Development of Bourdieu's Intellectual Heritage in UK Sociology* (pp. 1–7). London and New York: Routledge.
- Dobrenko, J. et al. (2013). Kodėl verta tyrinėti stalinizmo estetiką [mokslininkų diskusija su sovietologu Jevgenijumi Dobrenko]. *Colloquia*, 31, 157–169.
- Gaižutytė-Filipavičienė, Ž. (2006). *Pierre'as Bourdieu ir socialiniai meno žaidimai*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Ivanauskas, V. (2015). *Įrėmintą tapatybę: Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Ivanauskas, V. (2011). Menininkų rateliai ir kitoniška laikysena nuo Chruščiovo laikų iki Sąjūdžio. In J. Kavaliauskaitė, A. Ramonaitė (red.). *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia* (p. 98–131). Vilnius: Baltos lankos.
- Ivanauskas, V. (2011). Vėlyvojo sovietmečio epochos bruožų apibūdinimas kultūros sferoje. *Lietuvos istorijos metraštis*, 1, 97.
- Friedland, R. (2009). The Endless Fields of Pierre Bourdieu. *Organization*, 16 (6), 906. <https://doi.org/10.1177/1350508409341115>
- Jakonytė, L. (2015). Socrealistų kalvė: jaunųjų rašytojų mokymai ankstyvuoju sovietmečiu. In D. Satkauskytė (sud.). *Tarp estetikos ir politikos: Lietuvių literatūra sovietmečiu* (p. 113–132). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Jakonytė, L. (2005a). *Rašytojo socialumas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Jakonytė, L. (2005b). Pierre'o Bourdieu literatūros sociologija. *Literatūra*, 47 (1), 57–72.
- Jenkins, R. (2006). *Pierre Bourdieu (Key Sociologists)*. London and New York: Routledge.
- Lane, J. (2000). *Pierre Bourdieu: A Critical Introduction*. London, Sterling: Pluto Press.
- Lamont, M. (2012). How Has Bourdieu Been Good to Think With? The Case of the United States. *Sociological Forum*, 27 (1), 229. <https://doi.org/10.1111/j.1573-7861.2011.01309.x>
- Lizardo, O. (2004). The Cognitive Origins of Bourdieu's Habitus. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 34 (4), 376–401. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.2004.00255.x>
- Maingueneau, D. (1998). *Literatūros kūrinio kontekstas: sakymas, rašymas, visuomenė* (vertė Jūratė Skersytė). Vilnius: Baltos lankos.
- Kmita, R. *Antanas Kalanavičius*. [žiūrėta 2018 m. rugsėjo 18]. Prieiga per internetą: <http://www.mmcentras.lt/antanas-kalanavicius/78160>

- Kmita, R. (2015). Laikysena ir jos dividendai: Justino Marcinkevičiaus laikysena (iki 1965 metų). In D. Satkauskytė (sud.). *Tarp estetikos ir politikos* (p. 189–230). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kmita, R. (2011). Rašytojų santykis su valdžia sovietmečiu: metodologiniai sprendimai vokiečių literatūros moksle. *Literatūra*, 53 (1), 53. <https://doi.org/10.15388/Litera.2011.1.2688>
- Kmita, R. (2009). *Ištrūkimas iš fabriko: modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kučinskienė, A. (2016). *Juozo Tumo-Vaižganto epistolinis diskursas* (daktaro disertacija). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Oral, T. (2015). Lietuva daugiatautės sovietinės literatūros metalauke. In D. Satkauskytė (sud.). *Tarp estetikos ir politikos: Lietuvių literatūra sovietmečiu* (p. 27–53). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- [Oral] Laukkonèn, T. (2013). *Dainiai be tautos: Lietuvos rusų rašytojų strategijos (po)sovietmečiu*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Sanada, K. (2016). Bourdieu in Japan: Selective Reception and Segmented Field. *Transcience*, 7 (1), 100–114.
- Satkauskytė, D. (2016). Poetikos negalimybė, arba Ezopo kalba semiotikos ir literatūros sociologijos akiratyje. *Colloquia*, 36, 27.
- Šulcė, S. (2015). Už rašytojų sąjungos susirinkimų durų: rašytojų elgsena sovietmečiu 1953–1964. *Naujasis židinys-Aidai*, 4, 43.
- Šutinienė, I. (2016). Pirmosios sovietinės kartos gyvenimo eigos ypatybės tapimo suaugusiuoju tarpsnyje. In Žilinskienė L. (sud.). *Gimę socializme: pirmoji sovietmečio karta*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Viliūnas, G. (2000). XX a. antrosios pusės lietuvių literatūros raidos modelis. *Literatūra*, 39–42 (1), 104.

Pierre Bourdieu's Theory and Studies of the Soviet Lithuanian Literary Field

Saulius Vasiliauskas

Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Department of Contemporary Literature,
Antakalnio St. 6, LT-10308, Vilnius, lituanistasirgizmogus@gmail.com

Summary

The aim of the article is to briefly discuss the relevance of Bourdieu's sociology of art to cultural studies of the Soviet period which have been getting increased attention from the

researchers who focus on literary field practices. It summarizes the concepts that define the functions of literary field and their usage, and formulates questions that arise in the field of Soviet period using the chosen methodology. It also presents an overview of the critical reception of Bourdieu's work abroad and the application of his theory in Lithuania.

The article proposes to look at the field of Soviet Lithuanian literature as a specific heteronomic variation, where the power of literary legitimation is in the hands of people who dominate the political field, and where field's anatomy is limited by censorship. The members of such literary field had to play a double game. On the one hand, seeking symbolic capital they had to follow the rules of autonomous literature ("art for art's sake"). On the other hand, wishing to participate in the "official game" the members had to respect politically determined directives of Social Realism (the early Soviet period defined by the notion of "apparatus" could be one of the radical examples of the game). In other words, a writer seeking after the "prizes" offered by the field was forced to look for strategies allowing him or her to function in it. If that strategy even partially opposed the rules of the political game (writing in Aesopic language or arguing with the government's decisions), a writer risked being eliminated from the field. However, the risk taken could be hardly measured, as the success was determined by multiple and sometimes random factors.

Keywords: *Pierre Bourdieu, sociology of literature, Soviet Lithuanian literary field, symbolic capital.*

Gauta 2018 06 05 / Received 05 06 2018
Priimta 2018 09 23 / Accepted 23 09 2018